

СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ, ЗА ЯКИМИ УТВОРЮЮТЬСЯ ПОХІДНІ ОСНОВИ ВІДДІЄСЛІВНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО ТА СЕРЕДНЬОГО РОДІВ

О.І. Ніконенко

Стаття присвячена вивченню словотвору сучасної німецької мови. Робиться структурний та семантичний аналіз похідних основ віддієслівних суфіксальних іменників чоловічого та середнього родів, які утворені від твірних основ сильних кореневих дієслів за М6 та М7.

У сучасній німецькій мові суфіксація є одним із основних засобів словотвору та збагачення словникового складу.

Своє дослідження ми присвятили вивченню похідних основ (ПО) віддієслівних суфіксальних іменників чоловічого та середнього родів, які утворені від твірних основ (ТО) сильних кореневих дієслів, та співвідносяться з ними за структурою та семантикою.

З метою здійснення об'єктивного аналізу ТО сильних кореневих дієслів та похідних від них віддієслівних суфіксальних іменників, нами використовувалися історичні словники Г. Пауля [1] та Дудена [2], які дають відомості про первинні основи кореневих дієслів та віддієслівні іменники, що співвідносяться з ними за структурою та семантикою.

У даній статті ми розглядаємо словотворчі функції ТО сильних кореневих дієслів на рівні утворення ПО віддієслівних суфіксальних іменників. Утворення ПО віддієслівних суфіксальних іменників відбувається за різними словотворчими моделями. Під словотворчою моделлю (М) М.Д. Степанова розуміє стабільну структуру, яка має узагальнююче лексико-категоріальне значення і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом [3, 114]. У словниковому запасі сучасної німецької мови М.Д. Степанова виділяє 13 основних словотворчих моделей. ПО віддієслівних суфіксальних іменників, що досліджуються у даній статті, утворюються за $M6 \cdot SN = SVst_+ + Suf$ та $M7 \cdot SN = SVst_+ + Suf$. У даних формулах $SVst_+$ – ТО сильного кореневого дієслова без зміни кореневої голосної, $SVst_+$ – ТО сильного кореневого дієслова зі зміненою кореневою голосною.

У процесі словотворчого аналізу структури та семантики ПО віддієслівних суфіксальних іменників виявлено такі суфікси іменників чоловічого роду: **-er, -ner, -ling, -el, -e**, які вступають у внутрішню валентність з ТО сильних кореневих дієслів.

Під внутрішньою валентністю ми розуміємо закономірності лексичного наповнення словотворчих моделей, або закономірності поєднання словотворчих компонентів (СК) похідного або складного слова на рівні безпосередніх складових його лексичної основи [4, 15].

Суфікс **-er** вважають давнім латинським запозиченням (-arius), який набув широкого поширення вже у давньоверхньонімецькій мові (-ari) і є досить продуктивним у теперішній час [5, 160].

Спочатку суфікс **-er** приєднувався до основ іменників, потім усе більшого поширення набувають віддієслівні іменники з суфіксом **-er**. Велику групу віддієслівних ПО суфіксальних іменників з суфіксом **-er**, утворених від ТО сильних кореневих дієслів, налічують іменники чоловічого роду, які означають особу. В цій широкій категорії можна виділити деякі семантичні підгрупи:

- 1) назви представників ремесла, спеціальності, професії (*der Flieger, der Schlosser*);
- 2) осіб, які виконують ту чи іншу дію (*der Leser, der Schreiber, der Esser*);
- 3) осіб, які мають негативні риси характеру, схильності (*der Säufer*).

Назви знарядь праці та інших предметів (*der Ständer* (підставка), *der Träger* (балка)) зустрічаються рідше і в більшості випадків є результатом перенесення значення з живих істот на неживі.

За моделлю **M6·SN = SVst_ + Suf-er** утворені такі ПО віддієслівних суфіксальних іменників, які співвідносяться за структурою та семантикою з ТО сильних кореневих дієслів: *fahr//en* (u, a) → *der Fahr//er* (водій); *lad//en* (u, a) → *der Lad//er* (навантажувач); *schlag//en* (u, a) → *der Schlag//er* (шлягер, бойовик); *halt//en* (ie, a) → *der Halt//er* (затискач); *hau//en* (ie, a) → *der Hau//er* (забийник); *saug//en* (o, o) → *der Saug//er* (соска); *häng//en* (i, a) → *der Häng//er* (причіп, накидка); *dresch//en* (a, o) → *der Dresch//er* (молотник); *helf//en* (a, o) → *der Helf//er* (помічник); *sprech//en* (a, o) → *der Sprech//er* (оратор); *stehl//en* (a, o) → *der Stehl//er* (крадій); *treff//en* (a, o) → *der Treff//er* (попадання); *werb//en* (a, o) → *der Werb//er* (вербувальник); *werf//en* (a, o) → *der Werf//er* (метальне знаряддя); *ess//en* (a, e) → *der Ess//er* (їдець); *fecht//en* (o, o) → *der Fecht//er* (фехтувальник); *heb//en* (o, o) → *der Heb//er* (домкрат); *schmelz//en* (o, o) → *der Schmelz//er* (плавильник); *fress//en* (a, e) → *der Fress//er* (обжера); *geb//en* (a, e) → *der Geb//er* (мої, що дає); *les//en* (a, e) → *der Les//er* (читач); *mess//en* (a, e) → *der Mess//er* (вимірювальний прилад); *seh//en* (a, e) → *der Seh//er* (ясновидець); *gleit//en* (i, i) → *der Gleit//er* (планер); *greif//en* (i, i) → *der Greif//er* (захват); *kneif//en* (i, i) → *der Kneif//er* (пенсне); *pfeif//en* (i, i) → *der Pfeif//er* (свистун); *reiß//en* (i, i) → *der Reiß//er* (прилад для розриву); *schleich//en* (i, i) → *der Schleich//er* (проноза); *schleif//en* (i, i) → *der Schleif//er* (шліфувальник); *schneid//en* (i, i) → *der Schneid//er* (кравець); *streich//en* (i, i) → *der Streich//er* (музикант); *schieß//en* (i, i) → *der Scheiss//er* (лайно); *schreib//en* (ie, ie) → *der Schreib//er* (писар); *schrei//en* (ie, ie) → *der Schrei//er* (крикун); *schweig//en* (ie, ie) → *der Schweig//er* (мовчун); *treib//en* (ie, ie) → *der Treib//er* (погонич); *glimm//en* (o, o) → *der Glimm//er* (слюда); *schwimm//en* (a, o) → *der Schwimm//er* (пловець); *spinn//en* (a, o) → *der Spinn//er* (прядильник); *bind//en* (a, u) → *der Bind//er* (в'язальник); *find//en* (a, u) → *der Find//er* (мої, що знайшов); *ring//en* (a, u) → *der Ring//er* (борець); *trink//en* (a, u) → *der Trink//er* (п'яниця); *zwing//en* (a, u) → *der Zwing//er* (в'язниця); *schind//en* (u, u) → *der Schind//er* (живодер); *biet//en* (o, o) → *der Biet//er* (покупець на аукціоні); *lieg//en* (o, o) → *der Lieg//er* (пілот); *gieß//en* (o, o) → *der Gieß//er* (ливарник); *kriech//en* (o, o) → *der Kriech//er* (пірделазник); *schieb//en* (o, o) → *der Schieb//er* (засувка, заслінка); *schieß//en* (o, o) → *der Schieß//er* (наркоман); *schließ//en* (o, o) → *der Schließ//er* (замок); *ruf//en* (ie, u) → *der Ruf//er* (глашатай); *geh//en* (i, a) → *der Geh//er* (ходак); *steh//en* (a, a) → *der Steh//er* (стайер (велоспорт)).

За **M7·SN = SVst+ + Suf-er** утворені такі ПО віддієслівних суфіксальних іменників: *back//en* (u, a) → *der Bäck//er* (пекар); *graben* (u, a) → *der Gräb//er* (тварина, яка риє землю); *schlag//en* (u, a) → *der Schläg//er* (забіяка); *trag//en* (u, a) → *der Träg//er* (носії); *wasch//en* (u, a) → *der Wäsch//er* (мийник); *blas//en* (ie, a) → *der Bläs//er* (склодув); *fang//en* (i, a) → *der Fäng//er* (ловець); *lauf//en* (ie, a) → *der Läufl//er* (бігун); *schlaf//en* (ie, a) → *der Schläfl//er* (мої, що спить); *sauf//en* (o, o) → *der Säuf//er* (п'яниця); *schneid//en* (i, i) → *der Schnitt//er* (жнець); *sing//en* (a, u) → *der Säng//er* (співак); *stoß//en* (ie, o) → *der Stöß//er* (штовхач); *steh//en* (a, a) → *der Ständ//er* (підставка).

Аналіз ПО віддієслівних суфіксальних іменників, які утворені за моделлю M7, показав, що для деяких ПО суфіксальних іменників можлива подвійна (субстантивна та дієслівна) мотивація. Наприклад, словотворчу структуру ПО віддієслівного суфіксального іменника *der Gräb//er* можна, на нашу думку, розглядати двоюко: 1) утворену за **M7·SN = SVst+ + Suf-er** від ТО сильного кореневого дієслова та суфікса -er (*graben* → *der Gräb//er*); 2) утворену за **M7·SN = SN (SVst_) + Suf-er** від ПО віддієслівного іменника *das Grab*, співвідносної з ТО сильного кореневого дієслова, яка функціонує як ТО іменника і вступає у внутрішню валентність з суфіксом -er (*graben* → *das Grab* → *der Gräb//er*).

Суфікс -ner утворився шляхом злиття -er з кінцевим приголосним -n твірної основи [6, 196]. ПО віддієслівних суфіксальних іменників з суфіксом -ner позначають особу.

Утворюючи ПО віддієслівних суфіксальних іменників за **M6·SN = SVst₋ + Suf-ner**, ТО сильного кореневого дієслова вступає у внутрішню валентність з суфіксом -ner: *schaff//en (u, a) → der Schaff//ner (кондуктор)*, *lüg//en (o, o) → der Lüg//ner (брехун)*.

Суфікс -ling утворився шляхом злиття суфікса -ing з кінцевим приголосним -l твірної основи. У той час як -ing є непродуктивним, суфікс -ling набув поширення і зараз служить для утворення ПО суфіксальних іменників. Найчастіше ПО суфіксальних іменників з суфіксом -ling утворюються від ТО прикметників, рідше від ТО іменників та ТО дієслів [5, 163]. Більшість ПО віддієслівних суфіксальних іменників з суфіксом -ling позначають особу.

ТО сильних кореневих дієслів вступають у внутрішню валентність з суфіксом -ling, утворюючи ПО віддієслівних суфіксальних іменників:

- 1) за **M6·SN = SVst₋ + Suf-ling**: *find//en (a, u) → der Find//ling (ніждицьок)*;
- 2) за **M7·SN = SVst₊ + Suf-ling**: *saug//en (o, o) → der Säug//ling (немовля)*; *schieß//en (o, o) → der Schöss//ling (наросток)*, *zieh//en (o, o) → der Zög//ling (вихованець)*.

Суфікс -el – суфікс іменників чоловічого роду – часто викликає умлаут кореневої голосної дієслова. ПО віддієслівних суфіксальних іменників з суфіксом -el можуть означати: а) назви предметів та знаряддя праці (*der Schlüss//el*, *der Schläg//el*, *der Flüg//el*), б) спеціальність (*der Bütt//el*) [7, 137].

Наведемо приклади ПО віддієслівних суфіксальних іменників, які утворені у результаті внутрішньої валентності ТО сильних кореневих дієслів з суфіксом -el:

- 1) за **M6·SN = SVst₋ + Suf-el**: *heb//en (o, o) → der Heb//el (важіль)*;
- 2) за **M7·SN = SVst₊ + Suf-el**: *schlag//en (u, a) → der Schläg//el (молоток)*; *werf//en (a, o) → der Würf//el (кубик)*; *bieg//en (o, o) → der Büg//el (ручка, скоба)*; *biet//en (o, o) → der Bütt//el (полицейський)*, *flieg//en (o, o) → der Flüg//el (крило)*; *schließ//en (o, o) → der Schlüss//el (ключ)*; *zieh//en (o, o) → der Züg//el (вузда)*; *stoß//en (ie, o) → der Stöß//el (умовхач)*; *greif//en (i, i) → der Griff//el (грифель)*; *schlag//en (u, a) → der Schläg//el (молоток)*.

Суфікс -e досить продуктивний для утворення іменників жіночого роду (*die Trag//e*, *die Sterb//e*, *die Wäsch//e*, *die Sprach//e*). Цей суфікс служить також для утворення іменників чоловічого роду. Існують такі, співвідносні за структурою та семантикою з ТО сильних кореневих дієслів, ПО віддієслівних суфіксальних іменників, які позначають живу істоту. Вони утворені за **M7·SN = SVst₊ + Suf-e**: *biet//en (o, o) → der Bot//e (посланець, кур'єр)*, *lad//en (u, a) → der Lud//e (суменер)*.

Від ПО віддієслівних іменників, співвідносних за структурою та семантикою з ТО сильних кореневих дієслів, які утворені префіксально-суфіксальним способом за **M8·SN = Präf ge- + SVst₋ + Suf -e** (*das Ge//fahr//e*, *das Ge//wind//e*) та **M9·SN = Präf ge- + SVst₊ + Suf -e** (*der Ge//hilf//e*, *das Ge//trieb//e*), потрібно відрізнити ПО віддієслівних суфіксальних іменників, утворених за **M6,7·SN = Part II + Suf-e**: *fang//en – fing – gefangen (ловити) → der Gefangen//e (в'язень)*; *fall//en – fiel – gefallen (падатки) → der Gefallen//e (забутий)*; *schwör//en – schwur – geschworen (клястися) → der Geschworen//e (присяжний засідатель)*.

Розглянемо суфікси іменників середнього роду: **-chen**, **-el**, **-tum**, **-nis**, **-sel**, які вступають у внутрішню валентність з ТО сильних кореневих дієслів, утворюючи ПО віддієслівних суфіксальних іменників.

Суфікс -chen називають зменшувальним суфіксом, який служить для позначення малого розміру предмета, а також у ряді випадків виражає суб'єктивне ставлення мовця до даного предмета. Даний суфікс має довгу історію розвитку і являє собою поєднання двох суфіксів – -in та -cho, які існували у давньовісхіднонімецькій мові для вираження зменшуваності. У сучасній німецькій мові суфікс -chen служить для

утворення зменшувальних іменників середнього роду [8, 273] від ТО іменників за М6, М7.

Словотворчий аналіз ПО віддієслівних суфіксальних іменників з суфіксом -chen типу: *das Grüb//chen* (ямка (на щойці)), *das Schläf//chen* (короткий сон) показав, що ці іменники утворені від іменників *die Grub//e* (яма), *der Schlaf* (сон), які є ПО віддієслівних іменників від ТО сильних кореневих дієслів *graben* та *schlafen*: *graben* (u, a) → *die Grub//e* → *das Grüb//chen*; *schlaf//en* (ie, a) → *der Schlaf* → *das Schläf//chen*. Таким чином, ТО сильних кореневих дієслів типу *graben*, *schlafen* виявляють словотворчі потенції для утворення ПО віддієслівних іменників типу *die Grube*, *der Schlaf*, які далі функціонують як ТО для утворення суфіксальних іменників з суфіксом -chen (*das Grüb//chen*, *das Schläf//chen*). Це свідчить про те, що словотворча потенція притаманна не тільки ТО сильних кореневих дієслів, а й ПО віддієслівних іменників, які утворені від цих ТО сильних кореневих дієслів.

Суфікс -el – суфікс іменників середнього роду – викликає умлаут кореневої голосної, служить для позначення неживих предметів (з відтінком зменшення) від основ іменників та при подвійній (субстантивній та дієслівній) мотивації: *das Bündel* ← *das Bund*, *binden*, *das Büschel* ← *der Busch*. Нами знайдено лише дві ПО віддієслівних суфіксальних іменників, які утворені за **M7·SN = SVst+ + Suf-el** від ТО сильного кореневого дієслова *bind//en* (a, u) → *das Bänd//el* (стрічка), *das Bünd//el* (в'язка, вузол).

Суфікс -tum (давньоверхньонімецька *tuom*) раніше існував як самостійне слово зі значенням положення, ставлення, звичаю, гідності, змісту. Слово *tuom* належало до іменників чоловічого роду, даний рід зберігся, як виключення, лише у двох іменників: *der Reichtum*, *der Irrtum* [9, 417]. У сучасній німецькій мові за допомогою суфікса -tum утворюються іменники середнього роду (*das Mädchen//tum*, *das Menschen//tum*, *das Witwen//tum*).

У процесі аналізу нами виявлено лише одну ПО віддієслівного суфіксального іменника, яка утворена від ТО сильного кореневого дієслова за допомогою суфікса -tum за **M6·SN = SVst_ + Suf-tum**: *wachs//en* (u, a) → *das Wachs//tum* (пичм).

Суфікс -nis (давньоверхньонімецька -nissa, nissi, nassi) не є продуктивним у сучасній німецькій мові [5, 180], але зберігся у ряді іменників жіночого та середнього родів. Суфікс -nis може надавати ПО віддієслівних суфіксальних іменників середнього роду збірне значення. Для ПО віддієслівних іменників можлива також подвійна (субстантивна та дієслівна) мотивація: *das Bündnis* ← *der Bund*, *binden*.

Від ТО сильних кореневих дієслів утворені такі ПО віддієслівних суфіксальних іменників:

1) за **M6·SN = SVst_ + Suf-nis**: *schreck//en* (a, o) → *das Schreck//nis* (жах); *gleich//en* (i, i) → *das Gleich//nis* (нпумча);

2) за **M7·SN = SVst+ + Suf-nis**: *binden* (a, u) → *das Bünd//nis* (союз).

Суфіксом іменників середнього роду є **суфікс -sel**, який надає віддієслівним суфіксальним іменникам значення предметів та явищ: *das Rätsel* ← *raten*.

За допомогою суфікса -sel утворена ПО віддієслівного суфіксального іменника, яка співвідноситься за структурою та семантикою з ТО сильного кореневого дієслова за **M7·SN = SVst+ + Suf-sel**: *rat//en* → *das Rät//sel* (загадка).

Словотворчий аналіз та аналіз внутрішньої валентності ТО сильних кореневих дієслів у процесі утворення ПО віддієслівних суфіксальних іменників, виявив, що ТО сильних кореневих дієслів вступають у внутрішню валентність з суфіксами іменників чоловічого роду: -er, -ner, -ling, -el, -e, та суфіксами іменників середнього роду: -chen, -el, -tum, -nis, -sel, утворюючи ПО віддієслівних суфіксальних іменників за наступними словотворчими моделями:

1) **M6·SN = SVst_ + Suf-er**; **M7·SN = SVst+ + Suf-er** (позначають назви представників ремесла, спеціальності, професії; осіб, які роблять ту чи іншу дію; осіб, які мають негативні риси характеру, схильності; назви знарядь праці та інших предметів);

- 2) $M6 \cdot SN = SVst_ + Suf-ner$ (позначають особу);
- 3) $M6 \cdot SN = SVst_ + Suf-ling$; $M7 \cdot SN = SVst+ + Suf-ling$ (позначають особу);
- 4) $M6 \cdot SN = SVst_ + Suf-el$; $M7 \cdot SN = SVst+ + Suf-el$ (позначають назви предметів та знаряддя праці; спеціальність);
- 5) $M7 \cdot SN = SVst+ + Suf-e$ (позначають живу істоту);
- 6) $M6,7 \cdot SN = Part II + Suf-e$ (позначають живу істоту);
- 7) $M7 \cdot SN = SVst+ + Suf-el$ (позначають неживі предмети з відтінком зменшення);
- 8) $M6 \cdot SN = SVst_ + Suf-tum$ (позначають збірні поняття);
- 9) $M6 \cdot SN = SVst_ + Suf-nis$, $M7 \cdot SN = SVst+ + Suf-nis$ (позначають збірні значення);
- 10) $M7 \cdot SN = SVst+ + Suf-sel$ (позначають предмети та явища).

Статистичний аналіз розглянутих нами суфіксів у складі ПО віддієслівних суфіксальних іменників показав, що з 101 ПО віддієслівних суфіксальних іменників чоловічого та середнього родів, суфікс -er виявлено у 70 ПО, суфікс -ner – у 2 ПО, суфікс -ling – у 4 ПО, суфікс -el – у 11 ПО, суфікс -e – у 5 ПО, суфікс -chen – у 2 ПО, суфікс -el – у 2 ПО, суфікс -tum – у 1 ПО, суфікс -nis – у 3 ПО, суфікс -sel у 1 ПО. Отже, найбільшу внутрішню валентність ТО сильних кореневих дієслів виявляють на суфікс -er (70 ПО), найменшу – на суфікси -sel (1 ПО) та -tum (1 ПО).

Вивчення структури та семантики ТО сильних кореневих дієслів та співвідносив з ними за структурою та семантикою ПО віддієслівних суфіксальних іменників має велике теоретичне та практичне значення для розуміння словотворчих функцій ТО сильних кореневих дієслів. А саме:

- 1) для класифікації словотворчих функцій ТО кореневих дієслів;
- 2) для класифікації словотворчої структури ПО віддієслівних іменників, тобто для виявлення словотворчих моделей віддієслівних іменників;
- 3) для виявлення частотності/нечастотності, продуктивності/непродуктивності, функціонування ТО сильних кореневих дієслів на рівні словотворення;
- 4) для виявлення частотності/нечастотності, продуктивності/непродуктивності суфіксів, які вступають у внутрішню валентність з ТО сильних кореневих дієслів;
- 5) для виявлення внутрішньої валентності ТО сильних кореневих дієслів з суфіксами іменників при утворенні ПО віддієслівних суфіксальних іменників;
- 6) для виявлення семантики та семантичних груп/підгруп суфіксів у складі віддієслівних суфіксальних іменників;
- 7) для статистичного аналізу функціонування ТО сильних кореневих дієслів та функціонування суфіксів на рівні утворення віддієслівних іменників.

SUMMARY

The article is devoted to the investigation of derivational system of the German language. The author makes the structural and semantic analysis of the derivative stems of verbal nouns of masculine and feminine genders derived from the strong root verbs according to M6 and M7.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Paul H. Deutsches Wörterbuch. – Halle: VEB MAX NIEMEYER VERLAG, 1960.
2. Duden. Nerkunftswörterbuch. Band 7. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2001. – 960 S.
3. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики. – М.: Высшая школа, 1968.
4. Степанова М.Д. О внешней и внутренней валентности слова //Иностранные языки в школе.-1967. - №3. -С. 15-16.
5. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1953.
6. Левковская К.А. Лексикология немецкого языка. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. – 248 с.
7. Fleischer Wolfgang. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB bibliografisches Institut, 1976.
8. Eisenberg Peter. Grundriß der deutschen Grammatik Band 1: Das Wort – Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2006. – 520 S.
9. Степанова М.Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. - М.: Русский язык, 1979.